

ROBERT KOZYRSKI* – LUBLIN

**WOBEC KOŚCIOŁÓW I RELIGII. STANOWISKO SZLACHTY
WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO W KWESTIACH
WYZNANIOWYCH W LATACH 1572-1648**

**THE ATTITUDE TOWARDS CHURCHES AND RELIGIONS.
POSITION OF THE NOBILITY OF LUBLIN VOIVODESHIP
IN RELIGIOUS ISSUES IN THE YEARS 1572-1648**

Abstract

The article discusses the relations linking Lublin's nobility sitting in customary political assemblies (*sejmiki*) with churches of various denominations, rites and the clergy. Due to political activity and the presence of mainly dissenter nobility in the executionist movement, it presents conflicts between church hierarchs and Protestants sued in church courts. The foundation of these antagonisms was the struggle in both the local and state forums over compositions (*compositio inter status*), i.e. the aforementioned protection from suing the laity in church courts, tithes and the ability of the clergy to acquire landed property. It also presents the critical stance of Lubliners on all kinds of religious conflicts, as well as their point of view related to the king's policy of appointing bishops. Also relevant in this context are the materials documenting the close contacts of the Lublin nobility with the Church hierarchy, primarily those seeking to obtain a well-endowed bishopric, the Primate, as well as distrust towards the representatives of the Holy See in the Commonwealth. It only marginally addresses issues related to the functioning of the Uniate Church, and its rivalry for temples and landed property with the Orthodox Church. The rest of the article also focuses on the presence of religious orders in the noble world, primarily the Dominicans and Bridgettines. The participation of the clergy in the wars waged by the Polish-Lithuanian state was also among the important issues

---

* Robert Kozyrski – dr hab. historii, prof. KUL, Instytut Historii KUL, Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: robert.kozyrski@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0001-5490-9410>

repeatedly discussed by the Lublin nobility at sejmik assemblies. An important part of the entire work also covers the securing of clergy property from damage and crimes committed by military formations.

Keywords: sejmik; Lublin; churches of various denominations; clergy

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Artykuł omawia relacje łączące szlachtę lubelską obradującą na zwyczajowych zjazdach politycznych (sejmikach) z Kościołami różnych wyznań, obrządkami i duchowieństwem. Ze względu na aktywność polityczną i obecność w ruchu egzekucyjnym głównie szlachty innowierczej prezentuje konflikty hierarchów kościelnych z pozywanymi przed sądy kościelne przedstawicielami protestantów. Podstawę tych antagonizmów stanowiła walka na forum lokalnym, jak i państwowym o kompozycje (*compositio inter status*), czyli o wspomnianą wyżej ochronę przed pozywaniem świeckich przed sądy kościelne, dziesięciny i możliwość nabywania przez kler dóbr ziemskich. Przedstawia również krytyczne stanowisko lublinian w kwestii wszelkiego rodzaju konfliktów na tle religijnym, a także ich punkt widzenia związany z królewską polityką nominacyjną biskupów. W tym kontekście istotnym zagadnieniem są też przekazy dokumentujące bliskie kontakty szlachty lubelskiej z hierarchami kościelnymi, przede wszystkim ubiegającymi się o uzyskanie dobrze uposażonego biskupstwa, prymasami, a także nieufność wobec przedstawicieli Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej. Tylko w niewielkim zakresie odnosi się do spraw związanych z funkcjonowaniem Kościoła unickiego, jego rywalizacji o świątynie i dobra ziemskie z Kościołem prawosławnym. W dalszej części artykułu niemalą uwagę poświęcono także obecności zakonów w świecie szlacheckim, przede wszystkim dominikanów i brzydek. Do istotnych problemów wielokrotnie omawianych przez szlachtę lubelską podczas zgromadzeń sejmikowych należał również udział duchowieństwa w wojnach prowadzonych przez państwo polsko-litewskie. Ważną częścią całej pracy jest także zagadnienie dotyczące zabezpieczenia dóbr duchownych przed szkodami i przestępstwami popełnianymi przez formacje wojskowe.

Słowa kluczowe: sejmik szlachecki; Lublin; Kościoły różnych wyznań; duchowieństwo

*****

W przedzobiorowej Rzeczypospolitej podstawowym forum edukacji politycznej każdego szlachcica był sejmik¹. W trakcie jego obrad niejednokrotnie poruszano problematykę wyznaniową, która w XVI i XVII wieku odgrywała ważną rolę we wzajemnych relacjach z Kościołami różnych wyznań oraz samymi duchownymi. Z racji zajmowanej w państwie przez Kościół katolicki pozycji stałym tematem tych dyskusji byli jego hierarchowie i duchowni pełniący istotną rolę w parlamencie

¹ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 281-282.

i aparacie administracyjnym państwa². Nieograniczony przepisami prawnymi zakres obrad umożliwiał także szlachcie debatowanie nad wieloma innymi problemami, które trapiły państwo w omawianym okresie. Oprócz ułożenia wzajemnych relacji pomiędzy Kościołem katolickim a państwem (*compositio inter status*), poruszano również kwestie obecności i wpływu na bieżącą politykę legatów i nuncjuszy papieskich, funkcjonowania w społeczeństwie szlacheckim zakonów, wreszcie różnego rodzaju obciążeń fiskalnych narzucanych szlachcie przez instytucję Kościoła i udziału duchownych w przedsięwzięciach o charakterze militarnym. Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć o zagadnieniach związanych ze stosunkiem do protestantów i właśnie ta problematyka w odniesieniu do drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku zajmuje poczesne miejsce w wielu pracach dotyczących reformacji, historii Kościoła i parlamentaryzmu Rzeczypospolitej³. Duże

² Do udziału w obradach sejmików i sejmów zobowiązywały biskupów ordynariuszy konstytucje sejmowe uchwalone w 1510 i 1565 roku, a na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego dodatkowo III Statut Litewski z 1588 roku. Zob. *Volumina constitutionum* (dalej: VC), do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 1, 1493-1549, vol. 1, 1493-1526, Warszawa 1996, s. 223; tamże, t. 2, vol. 1, s. 163; H. Karbownik, *Udział przedstawicieli kapituł w sejmach i sejmikach dawnej Rzeczypospolitej (w XV-XVIII wieku)*, „Z czasopismo Prawno-Historyczne”, 22 (1970) z. 2, s. 169-176; A. Zakrzewski, *Prawo i praktyka udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII wieku*, „Echa Przeszłości”, 19 (2018) s. 98.

³ Przedstawienie wszystkich prac, które poruszają zagadnienia wyznaniowe omawiane na sejmikach i sejmach w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku przekracza ramy niniejszego artykułu. Większość została ujęta w bibliografii specjalistycznej, której autorami są: M. Zwierzykowski i R. Kołodziej (*Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012). Niemniej jednak warto w tym miejscu przytoczyć te publikacje, które dla omawianej problematyki mają wręcz fundamentalne znaczenie. Należą do nich: J. Mazurkiewicz, *Ustawy amortyzacyjne w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, 12 (1933) z. 2, s. 1[57]-79[136]; K. Lepszy, *Walka sejmowa o konfederację warszawską w roku 1587*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 4 (1959) s. 113-135; S. Ochmann, *Pretensje szlachty do duchowieństwa w latach 1615-1618*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”. Historia, 16 (1969) s. 85-103; H. Karbownik, *Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980; J. Dziegielewski, *Sprawa compositio inter status w latach 1632-1635*, „Kwartalnik Historyczny”, 90 (1983) nr 1, s. 81-91; E. Opaliński, *Sejmiki szlacheckie wobec kwestii tolerancji religijnej w latach 1587-1648*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 34 (1989) s. 21-40; U. Augustyniak, *Wzajemne pretensje szlachty i duchowieństwa katolickiego w związku z „compositio inter status” w latach trzydziestych XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 114 (2007) nr 4, s. 43-59; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007; I. Lewandowska-Malec, *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632)*, Kraków 2009; W. Kriegseisen, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo-kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka – Niderlandy Północne – Rzeczpospolita polsko-litewska)*, Warszawa 2010; J. Byliński, W. Kaczorowski, *Egzorbitancje szlacheckie w czasach panowania Zygmunta III Wazy (1587-1632)*, w: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, red. S. Grodziski i in., t. 1, Kraków 2010, s. 35-64; T. Kempa, *Szlachta wołyńska wobec spraw wyznaniowych na sejmikach i sejmach w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Klio”. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym, 19(4) (2011) s. 27-54; A. Walden, *Sejmik belski wobec problemów kościelnych i wyznaniowych Rzeczypospolitej 1587-1668*, „Przełęcz

zainteresowanie tą problematyką wykazywała także szlachta uczestnicząca w obradach sejmiku lubelskiego, co zresztą jest zrozumiałe, zważywszy na działalność w tym zakresie innych tego typu zgromadzeń⁴.

Celem niniejszego artykułu jest analiza problemów kościelnych i wyznaniowych, którymi zajmowała się szlachta województwa lubelskiego obradująca na sejmikach w latach 1572-1648. Podstawę źródłową wykorzystaną w pracy stanowią lauda, instrukcje poselskie, uniwersały władców i wyższych urzędników administracji państwowej i lokalnej oraz inne dokumenty opublikowane w *Aktach sejmikowych województwa lubelskiego*⁵. Oczywiście tak sformułowany temat

Historyczny”, 57 (2016) s. 199-232; A. Pawłowska-Kubik, *Sprawa compositio inter status w czasie rokosczy sandomierskiego (1606-1609)*, „Kwartalnik Historyczny”, 127 (2020) nr 3, s. 473-505; Ł. Gołaszewski, *Konflikty o dziesięciny w dawnej Rzeczypospolitej. Aspekty prawne i społeczne na przykładzie parafii Kobylin na przełomie XVI-XVII wieku*, Warszawa 2021 [mps pracy doktorskiej w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie]. Problematyka wyznaniowa w omawianym okresie jest również obecna w monografiach poszczególnych sejmików. Zob. zwłaszcza: J.A. Gierowski, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 46-48, 91-94, 96-97; J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973, s. 237-257; S. Piłża, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Kraków 1984, s. 89-90; tenże, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Cz. 1: Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Warszawa-Kraków 1987, s. 29-30, 104, 113; Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985, s. 181-187; W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 52-75, 94-96, 105-106; D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994, s. 76-79, 153-170; J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998, s. 129-143; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 203-204; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, s. 87-88, 93-96, 126-128; J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668)*, Lublin 2004, s. 125-138.

⁴ W. Śladkowski, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572-1648*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne, 12 (1957) s. 129-156; T. Romaniuk, *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575-1648*, „Rocznik Lubelski”, 18 (1975) s. 33-51; też, *Rola i znaczenie szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim 1575-1648*, w: *Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979, s. 267-284; H. Gmiterek, *Problemy różnowierstwa na forum sejmiku lubelskiego do połowy XVII w.*, w: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”. Historia, 66 (1988) s. 161-170; tenże, *Instrukcja sejmiku lubelskiego posłom na sejm 1581 roku*, „Res Historica”, 38 (2014) s. 215-223; R. Jaworski, *Instrukcja sejmiku lubelskiego dana posłom na sejm walny warszawski 1570 r.*, „Res Historica”, 50 (2020) s. 607-623; J.W. Wołoszyn, *Stanowisko sejmiku lubelskiego w kwestiach wyznaniowych w świetle lubelskich instrukcji poselskich z lat 1648-1668*, „Res Historica”, 7 (1999) s. 53-69; tenże, *Stosunek szlachty województwa lubelskiego do Kościoła katolickiego w latach 1648-1696 w świetle laudów sejmikowych*, „Res Historica”, 10 (2000) s. 97-103; M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572-1696*, Warszawa 2003, s. 128-137. Zob. także: A. Panek, *Sejmik lubelski za Sasów (1697-1763)*, Opole 2000 [mps w Archiwum Uniwersytetu Opolskiego]; W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794)*, Lublin 2011.

⁵ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016 (dalej: ASWL I); *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633-1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin-Radom 2021 (dalej: ASWL II).

i zakres problematyki wymagał dodatkowej kwerendy źródłowej, którą przeprowadzono w różnych archiwach i bibliotekach. Zastosowany w artykule podział chronologiczny wynika wprost z tradycyjnej periodyzacji dziejów Rzeczypospolitej, zaproponowanej jeszcze w XIX wieku przez nestora polskiej historii prawa – Adolfa Pawińskiego, a przyjętej i stosowanej przez badaczy tych zagadnień⁶.

Poddając analizie problematykę wyznaniową, poruszaną przez lublinian na forum sejmikowym w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku, warto zauważyć, że w omawianym okresie była ona domeną szlachty innowierczej. Szczególną popularnością wśród niej cieszył się kalwinizm, zaś pierwszy, organizacyjny synod kalwiński odbył się w Bychawie 14 stycznia 1560 roku⁷. Jak zauważył W. Krieseisen kalwinizm był także od połowy XVI wieku ściśle związany z ruchem egzekucji praw, co w znacznym stopniu pobudzało szlachtę lubelską do zajmowania się kwestiami dotyczącymi kościołów różnych wyznań⁸. Na forum sejmiku lubelskiego działali tak znani działacze protestanccy jak: podkomorzy lubelski Andrzej Rzeczycki, pisarz ziemski lubelski Andrzej Borkowski, chorąży nadworny Marek Sobieski, stolnik lubelski Krzysztof Rej, Zbigniew Słupecki, sędzia ziemski lubelski Piotr Kaszowski, Stanisław Meglewski, Piotr Ostrowski, Jan Kazanowski i Zbigniew Gorajski⁹. To oni właśnie kształtowali oblicze wyznaniowe społeczeństwa szlacheckiego, wpływając jednocześnie na postawy względem religii i duchowieństwa całej zamieszkującej państwo polsko-litewskie szlachty. W drugiej połowie XVI wieku, w okresie w którym reformacja święciła największe tryumfy w Rzeczypospolitej to ta grupa polityków nadawała ton wszelkim działaniom proreformacyjnym, wypracowując jednocześnie pewien model relacji pomiędzy władzą świecką a duchowną. W jego ramach mieściły się działania, na mocy których możliwe było przejmowanie dóbr kościelnych, zamiana kościołów na zbory, a także wykorzystywanie paramentów z tych kościołów w liturgii protestanckiej. Rzecz jasna biskupi nie pozostawali bierni wobec tych aktów, pozywając do sądów kościelnych każdego, kto dopuszczał się tego typu przestępstw¹⁰. Szlachta innowiercza próbowała więc uregulować kwestię pozowania do sądów kościelnych osób świeckich ustawowo, a areną tych zmagania stał się sejm Rzeczypospolitej. Już w latach 60. XVI wieku pojawiły się pierwsze konstytucje ochraniające szlachtę innowierczą przed działaniami wszechwładnego dotąd aparatu kościelnego. Dały one początek długiemu procesowi „ucierania” wzajemnych relacji, który nosi nazwę kompozycji (*compositio inter status*). Sejm

⁶ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce na tle stosunków województw kujawskich. 1572-1795*, Warszawa 1888, s. 337-366.

⁷ S. Tworek, *Z zagadnień organizacji zborów kalwińskich w Małopolsce w XVI-XVII w.*, „Rocznik Lubelski”, 8 (1965) s. 64.

⁸ W. Krieseisen, *Reformacja a geneza demokracji szlacheckiej w Polsce*, „Rocznik Teologiczny”, 60 (2018) z. 3, s. 193.

⁹ ASWL I, s. 55, 59, 60, 62, 77, 82, 86, 88-90, 92, 95, 100, 102, 105, 106, 111-115, 120, 121, 132, 152, 153, 161, 163, 164, 170, 171, 173, 188; ASWL II, s. 27-32, 36, 39, 50, 54, 60, 69, 72, 73, 83, 97, 103, 104, 117, 118, 137, 140, 142, 167, 169, 190, 228, 235, 257, 260, 262, 271, 306.

¹⁰ F. Śmidoda, *Sprawa dziesięcin w Trybunale Koronnym w latach 1578-1589*, Warszawa 1933, s. 11-22.

walny piotrkowski obradujący w latach 1562-1563 ograniczył kompetencje starostów w zakresie egzekwowania wyroków sądów kościelnych, w 1565 roku w tym samym miejscu decyzja ta została powtórnie potwierdzona stosowną konstytucją¹¹. Szlachta zadbała również, by tego typu sprawy zostały wyłączone spod jurysdykcji powstałego w 1578 roku Trybunału Koronnego. Miał się on zajmować wyłącznie sprawami, które wpływały z sądów ziemskich, grodzkich i podkomorskich¹². W 1578 roku stosowną konstytucją sejmową do kompozycji włączona została też kwestia dziesięcin. W tym przypadku szlachcie w Rzeczypospolitej udało się obalić obligatoryjne dotąd prawo, na mocy którego była ona w ogóle zobowiązana do składania tego typu obciążeń podatkowych¹³. Do tego problemu sejm powrócił jeszcze w 1581 roku, uchwalono wówczas konstytucję zawieszającą egzekucję wyroków Trybunału w procesach o dziesięciny „do drugiego [innego – R.K.] sejmu, na którym też ma być kompozycja”¹⁴. W 1587 roku kwestia kompozycji została nawet umieszczona w akcie konfederacji generalnej szlachty, która postanowiła dotąd przeciągać wybór nowego monarchy aż to źródło konfliktu między stanem duchownym a szlacheckim nie zostanie ostatecznie uregulowane¹⁵.

Lublinianie problemem kompozycji po raz pierwszy zainteresowali się w 1584 roku, zamieszczając swe zdanie w instrukcji poselskiej, uchwalonej na sejmiku przedsejmowym. Wobec przeciągającego się konfliktu wokół tego zagadnienia zaproponowali ostateczne zawarcie porozumienia i ułożenie kompozycji „gdy będzie Rzeczpospolita miała czas wolniejszy i sposobniejszy, a tam dali Bóg będzie się więc ta rzecz mogła odprawić w miłości, i w zgodzie”¹⁶. W 1590 roku z kolei wnieśli prośbę o odłożenie sporu o kompozycję do specjalnie w tym celu zwołanego sejmiku oraz skasowanie wyroków trybunalskich wydanych z tego powodu¹⁷. Zapisy o podobnej treści znalazły się również w instrukcjach poselskich przygotowanych na sejmy w latach: 1592, 1598, 1604 i 1607¹⁸. Do ostrych starć o kompozycję doszło na sejmie elekcyjnym Władysława IV w 1632 roku kiedy to w pewnym sensie zarówno katolicy, jak i protestanci utworzyli wspólny front walki. Jak zauważył Albrycht Stanisław Radziwiłł, przewodniczący komisji senatorsko-poselskiej, na tym sejmie do ustalenia satysfakcjonującego wszystkie strony konfliktu projektu kompozycji „Katolicy gorsi byli od samych heretyków najbardziej nalegając, by duchowni nie mogli kupować dóbr i by więcej czynić fundacji kosztem dóbr szlacheckich, w obawie, by z czasem Królestwo Polskie

¹¹ VC, t. 2, vol. 1, s. 105, 173.

¹² O. Balzer, *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI w.*, Warszawa 1886, s. 317.

¹³ VC, t. 2, vol. 1, s. 408.

¹⁴ Tamże, s. 451.

¹⁵ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 339, *Acta, orationes, scripta, epistulae, carmina etc. publica seditionem Zebrzydovianam 1605-1608 illustrantia*, k. 52v.-53.

¹⁶ ASWL I, s. 49.

¹⁷ Tamże, s. 71.

¹⁸ Tamże, s. 79, 99, 124, 128, 146.

nie zmieniło się w księżę”¹⁹. U. Augustyniak sugeruje, że w tym przypadku linia podziału na zwolenników i przeciwników kompozycji przebiegała raczej wedle kryteriów społecznych niż wyznaniowych. Zawarcie kompozycji sprzeciwiała się magnateria świecka i duchowna, gdy tymczasem za uchwaleniem kompozycji była szlachta katolicka i innowiercza²⁰. Jak wiemy wspomniana wyżej komisja nie osiągnęła celu, dla którego została powołana. Z tego powodu sejmik lubelski zwołany 19 lutego 1632 roku przed sejmem nadzwyczajnym warszawskim dosadnie wyraził swe rozgoryczenie i zmęczenie problemem kompozycji: „Żalem i tego używamy, że panowie komisarze do kompozycji inter status z sejmu przeszłego naznaczeni tylko z protestacyjami się rozeszli i do skutku tego Rzeczypospolita desiderium nie przywiedli”²¹.

Znaczący postęp w ułożeniu wzajemnych relacji pomiędzy szlachtą a duchowieństwem nastąpił w 1635 roku na sejmie zwyczajnym w Warszawie. To na nim właśnie uchwalono szereg konstytucji, których projekty z mozołem wypracowały różne komisje powoływane od 1632 roku. Wśród najważniejszych efektów tych działań znalazły się ograniczenia dotyczące nabywania przez duchownych ziemi oraz zabraniające zapisywania na rzecz Kościoła sum większych niż połowa wartości obciążanych nimi dóbr (wyderkafy). Zakazano również apelacji od wyroków kościelnych do Rzymu w sprawach kryminalnych pomiędzy duchowieństwem a szlachtą, a w sprawach cywilnych dotyczących dóbr ziemskich uznano sądy ziemskie i podkomorskie za pierwszą instancję. Trybunał Koronny stał się jednocześnie najwyższym sądem apelacyjnym, właściwym do sądenia tego typu spraw²². Szlachta lubelska z zadowoleniem przyjęła to rozwiązanie prawne, broniąc ustanowionego wówczas kompromisu. Jeszcze w 1639 roku wyraziła swój sprzeciw wobec tych duchownych, którzy protestowali w sądach, apelując do tych ostatnich, by nie przyjmowały i rozpatrywały tego typu spraw²³. Równie istotnym problemem była też kwestia dziesięciny. Uprawiająca ziemię szlachta zazwyczaj korzystała z przywileju jej składania do uprzednio przez siebie wybranych kościołów, altarii, klasztorów, prowadzonych przez Kościół przytułków i innych ośrodków dobroczynnych. Ten typ dziesięciny nosił nazwę – swobodnej. Antoni Zygmunt Helcel twierdzi, że taki wybór był zazwyczaj podyktowany panującymi wśród książąt i szlachty zwyczajami. Przeznaczali oni dziesięcinę tym kościołom i klasztorom, których sami byli fundatorami i w których znajdowały się ich grobowce rodzinne²⁴. Jej przeciwieństwem była dziesięcina oddawana w gonitwę, a więc wyznaczonemu

¹⁹ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, t. 1, Warszawa 1980, s. 164.

²⁰ Augustyniak, *Wzajemne pretensje szlachty i duchowieństwa*, s. 45.

²¹ ASWL I, s. 383.

²² VC, t. 3, vol. 2, s. 259-260.

²³ ASWL II, s. 87.

²⁴ A.Z. Helcel, *Badania w przedmiocie historii dziesięcin kościelnych w Polsce, szczególnie pod względem tak zwaną dziesięciną swobodną i dziesięciną oddawaną w gonitwę*, „Biblioteka Warszawska”. Pismo miesięczne poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym, 91 (1863) t. 3, s. 30.

miejscu kultu religijnego, do którego była pierwotnie przypisana²⁵. Wyznaczeniem snopów zboża zajmowali się wysyłani na pole przez księży wytykacze i właśnie tę formę dziesięciny preferował Kościół rzymskokatolicki, niechętnie zgadzając się na uiszczanie jej w formie pieniężnej²⁶. Zupełnie przeciwne zdanie w tej sprawie mieli lublinianie. Swą opinię połączoną z oburzeniem wyrazili na sejmiku grudniowym w 1636 roku, na którym w całości po raz kolejny poparli ustalenia sejmowe z roku wcześniejszego, powołując się nie tylko na konstytucje sejmowe, ale również na zgodę papieża Urbana VIII, jednocześnie „deklarując, aby dziesięciny z dóbr szlacheckich tam, gdzie decreta trybunalskie zachodziły, jako i gdzie nie zachodziły nie były wytykane, ale pieniędzmi według opisanego konstytucji były płacone”²⁷. Rzecz jasna tak stanowcza wypowiedź sejmiku lubelskiego nie rozwiązała problemu dziesięciny, co więcej konflikty o nie były zjawiskiem powszechnym w Rzeczypospolitej²⁸. Stąd też problem wybierania dziesięciny powracał nieustannie w aktach sejmiku lubelskiego. Zazwyczaj lublinianie, jak chociażby w 1643 i 1645 roku domagali się skasowania wszelkich spraw w Trybunale Koronnym wytoczonych szlachcie przez duchowieństwo w sprawie dziesięciny pieniężnej²⁹. Po raz ostatni w omawianym okresie w aktach tego sejmiku dziesięcina wystąpiła w 1647 roku. Co ciekawe jednak lublinianie nie odnieśli się w tej instrukcji poselskiej do rodzaju uiszczanej przez szlachtę dziesięciny, a zaapelowali do duchowieństwa, by „kontrakty o dziesięcinę z dziedzicami dóbr szlacheckich raz uczynione ani sami, ani ich *succedanei* nie wzruszali, ale takowe kontrakty postanowione *in perpetuum in suorobore* aby zostawały ani więcej immutowane nie były”³⁰.

Sejmik lubelski bardzo krytycznie odnosił się również do wszelkich konfliktów na tle religijnym. W 1590 roku wziął nawet w obronę rzemieślników innowierczych, sprzeciwiając się jakimkolwiek przepisom, które blokowały ich przyjęcie do cechów³¹. Znaczne oburzenie wśród lublinian wywoływały jakiegokolwiek zamieszki na tle religijnym, w których poszkodowanymi byli innowiercy. W 1591 roku sejmik apelował do mieszkańców Rzeczypospolitej o powstrzymanie się od burzenia zborów³². Poruszenie wśród sejmikujących wywołały szczególnie wydarzenia w Krakowie rozgrywające się w dniach 23-26 maja 1591 roku, kiedy to w wyniku rozruchów na tle religijnym zniszczeniu uległy dwa zbory protestanckie³³. W przygotowanej instrukcji poselskiej przed sejmem zwyczajnym w Warszawie w 1592 roku lublinianie zażądali od Zygmunta III przykładowego ukarania sprawców tego zajścia. Zarówno ta, jak i inne prośby sejmików w tej sprawie zostały przez

²⁵ Tamże, s. 51-54.

²⁶ M. Zgórnjak, *Rola plebanii w wyzysku chłopstwa i jego walce klasowej na wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 62 (1955) nr 4-5, s. 92.

²⁷ ASWL II, s. 65-66.

²⁸ Walden, *Sejmik belski wobec problemów kościelnych i wyznaniowych*, s. 205.

²⁹ ASWL II, s. 130, 148-149.

³⁰ Tamże, s. 177-178.

³¹ ASWL I, s. 75.

³² Tamże, s. 75-76.

³³ M. Szucka, *Relacje katolików Krakowa z tamtejszymi innowiercami w świetle przekazów katolickich w II połowie XVI wieku*, „Nasza Przeszłość”, 118 (2012) s. 116-119.

króla zignorowane, jak wiadomo monarcha zajął stanowisko przychylnie katolikom³⁴. W podobny sposób sejmik lubelski zaprotestował w 1613 roku. Tym razem jednak nie chodziło o zniszczenie zboru w Krakowie, a w Wilnie w 1611 roku³⁵. W 1627 roku tumult na tle religijnym wydarzył się też w Lublinie. Zniszczeniu uległ wówczas zbor kalwiński i ariański³⁶. Lublinianie, protestując przeciwko temu zajściu, zażądali jego wyjaśnienia podczas obrad sejmowych³⁷. Podobnie postąpili w 1640 roku, wyjaśniając sprawę procesji Bożego Ciała w Toruniu, której zabroniły władze miejskie. Skarga biskupa chełmińskiego Kaspra Działyńskiego sprawiła, że sejmik lubelski tym razem ujął się za katolikami, nie tylko żądając jej wyjaśnienia, ale też „sprawiedliwości świętej w tej mierze”³⁸.

Szlachta województwa lubelskiego z uwagą też śledziła awanse w aparacie kościelnym i kariery polityczne biskupów, interesując się zwłaszcza królewską polityką nominacyjną w tym zakresie. O wpływie monarchy na mianowania biskupów polskich przesądziła ostatecznie decyzja podjęta przez Kazimierza IV Jagiellończyka w 1460 roku. Wbrew kapitule krakowskiej i kandydaturze papieskiej narzucił on swego kandydata – Jana Gruszczyńskiego na biskupstwo krakowskie, doprowadzając do jego wyboru i objęcia przez tegoż tronu biskupiego w 1463 roku³⁹. Już na początku XVI wieku tą prerogatywą królewską zajął się sejm polski, uchwalając stosowne konstytucje w latach: 1510, 1538, 1588 i 1641 roku. Generalnie zakazywały one kandydatom ubiegającym się o uzyskanie biskupstwa interweniowania w tej sprawie w Rzymie, a sam wybór – w którym najważniejszą rolę odgrywał król – miał się dokonywać na mocy uchwalonego przez sejm prawa⁴⁰. O wiele większą swobodę od innych przy wyborze biskupów wywalczyła sobie kapituła warmińska. W przywileju z 1512 roku Zygmunt I Stary pozwolił jej na wybór biskupa warmińskiego spośród przedstawionych przez siebie czterech kandydatów, pochodzących z Prus⁴¹. Takie rozwiązanie prawne nie przypadło do gustu szlachcie lubelskiej, która jeszcze w 1571 roku na sejmiku przedsejmowym w Lublinie domagała się od władcy nominowania na biskupstwo warmińskie Polaka i szlachcica, protestując przeciwko mianowanemu w 1570 roku koadiutorowi Marcinowi Kromerowi⁴². Wprawdzie w treści instrukcji poselskiej nie padło jego

³⁴ Bernard Maciejowski do Pawła Emila Sfondrato, 16 VI 1591, w: *Materiały do dziejów reformacji w Krakowie. Zaburzenia wyznaniowe w latach 1551-1598*, oprac. R. Żelewski, Wrocław 1962, s. 171-172.

³⁵ ASWL I, s. 209-210.

³⁶ S. Tworek, *Walka z braćmi polskimi w Lublinie w XVII wieku*, „Rocznik Lubelski”, 4 (1961) s. 33-34.

³⁷ ASWL I, s. 329.

³⁸ ASWL II, s. 100.

³⁹ J. Bielski, *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joach. Bielskiego syna wydana*, Kraków 1597, s. 428.

⁴⁰ VC, t. 1, vol. 1, s. 231; tamże, t. 1, vol. 2, s. 170-171; tamże, t. 2, vol. 2, s. 71; tamże, t. 4, vol. 1, s. 20.

⁴¹ *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego*, nakładem i drukiem J. Ohryzki, t. 1, Petersburg 1859 (dalej: VL), fasc. 379-383, s. 172-173.

⁴² ASWL I, nr I, s. 26.

nazwisko, ale uczestnicy sejmiku doskonale wiedzieli, że jest on mieszczańskiego pochodzenia⁴³. Kwestię mianowania biskupów ostatecznie w 1589 roku rozwiązał papież Sykstus V, nadając te uprawnienia królom polskim⁴⁴. W tym samym roku z tych uprawnień skorzystał Zygmunt III Waza, który pomimo oporu kapituły warmińskiej mianował na biskupstwo warmińskie Andrzeja Batorego⁴⁵. Nie bez echa na forum sejmiku lubelskiego przeszła także kwestia nominacji na biskupstwo krakowskie kardynała Jerzego Radziwiłła w 1591 roku. W przeciwieństwie do dość burzliwej dyskusji na sejmiku krakowskim, w 1592 roku lublinianie uznali, że jego przeniesienie z biskupstwa wileńskiego na krakowskie nie stoi w sprzeczności z prawem polskim, co więcej postanowili „aby tak wszystkie dygnitarstwa i urzędy *promiscue* oddawane były, Polakowi w Litwie, a Litwinowi w Polsce”⁴⁶. Opróżniony po Radziwille tron biskupi w Wilnie stał się zresztą przedmiotem sporu tamtejszej kapituły z Zygmuntem III Wazą. Powołując się na III Statut Litewski, kapituła odrzuciła kandydaturę na biskupstwo wileńskie nie pochodzącego z Litwy Bernarda Maciejowskiego⁴⁷. Ostatecznie, jak wiemy, biskupem wileńskim, zgodnie z przywołanym statutem został administrator diecezji wileńskiej Benedykt Woyna. Stało się to jednak dopiero w 1600 roku, chociaż Woyna administrował diecezją już od 1594 roku⁴⁸. Jeszcze w 1598 roku sejmik lubelski domagał się zakończenia tego absorbującego uwagę opinii publicznej sporu, wyraźnie przychylając się – wbrew kapitule wileńskiej – do stanowiska królewskiego⁴⁹. By zapobiec w przyszłości problemom związanym z obsadzaniem biskupstw, w 1607 roku lublinianie zaproponowali nawet kapitułom wyznaczanie czterech kandydatów na biskupstwo, pozostawiając monarsze wybór na to stanowisko osoby najbardziej mu odpowiadającej⁵⁰. Nie oznacza to wcale, że szlachta w pełni akceptowała królewskie decyzje, związane z obsadą biskupstw polskich. Swe odrębne stanowisko zgłaszała niekiedy

⁴³ L. Finkel, *Marcin Kromer. Historyk polski XVI wieku. Rozbiór krytyczny*, Kraków 1883, s. 11.

⁴⁴ J. Grzywacz, *Nominacja biskupów w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1960, s. 133.

⁴⁵ T. Glemma, *Batory Andrzej*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 1, red. W. Konepczyński i in., Kraków 1935, s. 352.

⁴⁶ ASWL I, nr XXIX, s. 81. Sejmik krakowski domagał się obsadzania wszelkich stanowisk świeckich i kościelnych tylko osobami związanymi z województwem krakowskim. Radziwiłł wprawdzie urodził się Łukiszkach koło Wilna, ale przez matkę – Elżbietę z Szydłowieckich był związany więzami rodzinnymi z Małopolską (województwem sandomierskim). Zob. W. Müller, *Radziwiłł Jerzy*, w: PSB, t. 30, red. E. Rostworowski i in., Wrocław-Łódź 1987, s. 232; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. S. Kutrzeba, t. 1, 1572-1620, Kraków 1932, nr XLII, s. 185-186.

⁴⁷ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Od Naiasnieyszego Hospodara Krola I. M. Zygmvnta III na Koronacyey w Krakowie Roku 1588. wydany*, Wilno 1619, art. 12, rozdz. 3, s. 60.

⁴⁸ J. Dziegielewski, J. Maciszewski, *Maciejowski Bernard*, w: PSB, t. 19, red. E. Rostworowski i in., Wrocław-Gdańsk 1974, s. 49.

⁴⁹ ASWL I, nr XXXIX, s. 99-100. Lublinianie doskonale znali Maciejowskiego. To on właśnie w latach 80. XVI wieku ufundował w Lublinie popularne wśród szlachty kolegium jezuickie, przeznaczając na ten cel część swych dóbr rodowych. Możliwe więc, że tym właśnie gestem zaskarbił sobie sympatię lublinian i to jego kandydaturę popierała ona w sporze króla z kapitułą wileńską. Zob. A. Dymmel, P. Dymmel, *Biblioteka kolegium jezuitów w Lublinie i jej losy*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 109 (2018) s. 138.

⁵⁰ Tamże, nr LIX, s. 146.

w przypadku stosowania ekspektatyw. Te składane przez władców przyrzeczenia umożliwiały konkretnym osobom objęcie w przyszłości urzędu świeckiego lub duchownego w chwili jego opróżnienia⁵¹. Negatywnie o ekspektatywach na obsadzone urzędy lublinianie wypowiedzieli się na sejmiku przedsejmowym w 1641 i 1645 roku, odnosząc się do kwestii mianowania biskupów koadiutorów⁵².

Zdecydowana większość duchownych była świadoma wpływu decyzji podejmowanych przez szlachtę na sejmikach, które dotyczyły wewnętrznej organizacji Kościoła. Stąd też wielu kandydatów na biskupstwa lub nawet samych biskupów zabiegało o poparcie sejmików w sprawach nie tylko personalnych, ale też majątkowych. Zupełnie wyjątkową pozycję wśród nich odgrywali hierarchowie duchowni – członkowie rodziny królewskiej. W latach 30. XVII wieku o poparcie lublinian w wielu sprawach osobistych i majątkowych starał się biskup wrocławski Karol Ferdynand Waza, brat króla Władysława IV Wazy. W 1634 roku w instrukcji poselskiej sejmik lubelski przychylnie odniósł się do jego zabiegów, zmierzających do uzyskania opactwa tynieckiego, pomimo tego, że był już on opatem czerwińskim⁵³. Ten fakt nie przeszkadzał szlachcie lubelskiej, chociaż generalnie była ona nieprzychylna nadawaniu biskupom tzw. opactw komendatoryjnych. W anonimowej broszurze, która krążyła wśród szlachty na początku XVII wieku podkreślano, że ten typ nadania dochodowego beneficjum kościelnego jest wykorzystywany wyłącznie do czerpania osobistych korzyści przez obdarowanego, a prawo to przysługujące władcy od 1588 roku powinno być stosowane wyłącznie w celu uzupełnienia dochodów biskupich⁵⁴. W 1637 roku z kolei sejmik lubelski nie poparł zamierzeń bp. Wazy, których celem było uzyskanie dla siebie biskupstwa płockiego⁵⁵. W tym przypadku nie pomogły mu nawet specjalne listy kierowane do sejmików z rekomendacją własnej osoby⁵⁶. Ostatecznie w 1638 roku lublinianie wypowiedzieli się przychylnie dla biskupa, z zastrzeżeniem jednak, by cała procedura nie przebiegła z naruszeniem prawa. W tym przypadku szlachcie lubelskiej chodziło zapewne o brak święceń kapłańskich, których zresztą bp Waza nigdy nie przyjął⁵⁷.

Podobnie jak inne samorządy szlacheckie lublinianie interesowali się wewnętrznymi problemami Kościoła unickiego, chociaż problematyka z nim związana była rzadko dyskutowana na forum sejmiku. Szlachtę lubelską interesowała głównie obsada personalna niekiedy odległych biskupstw, ściśle związana z królewską po-

⁵¹ G. Górski, *Rzeczpospolita polsko-litewska. Historia pierwszej monarchii konstytucyjnej*, Toruń 2010, s. 69.

⁵² ASWL II, nr XXIV, s. 108; tamże, nr XXXIII, s. 143.

⁵³ Tamże, nr VI, s. 40; H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „Nasza Przeszłość”, 6 (1957) s. 31.

⁵⁴ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn. 1237, *Zbiór broszur, dotyczących spraw i stosunków kościelnych. Rps z 17 i 19 w*, k. 74v.-75v. Zob. konstytucja sejmowa O opactwach, VC, t. 2, vol. 2, s. 71-72.

⁵⁵ ASWL II, nr XIII, s. 70.

⁵⁶ PAN Biblioteka Kórnicka, sygn. BK01128, *Karol Ferdynand Waza do sejmików partykularnych*, b.m. [1639], k. 2.

⁵⁷ ASWL II, nr XVI, s. 76.

lityką nominacyjną. Na początku XVII wieku sejmik lubelski zabiegał o ochronę prawną dla unickiego biskupa przemyskiego Atanazego Krupeckiego, który w swej diecezji spotkał się z wrogim przyjęciem przez prawosławnych. W 1610 roku został on wyświęcony na pierwszego unickiego władycę przemyskiego i samborskiego z nominacji Zygmunta III Wazy. Wskazany wcześniej przez duchowieństwo prawosławne i świeckich w diecezji przemyskiej Jan Chłopecki nie zyskał aprobaty królewskiej. Nominacja Krupeckiego spotkała się więc z ostrym sprzeciwem już nie tylko wiernych prawosławnych, którzy zarzucali mu obce pochodzenie i wyznanie, ale też sejmiku województwa ruskiego. Z tego powodu Krupecki nie mógł objąć katedry przemyskiej i należących do niej dóbr w posiadanie, a na wrześnieowym sejmiku w Sądowej Wiszni w 1610 roku został nawet napadnięty przez uzbrojonych uczestników i zmuszony do ucieczki⁵⁸. Lublinianie popierający w tym przypadku stanowisko królewskie i samego władycę zażądali wyciągnięcia surowych konsekwencji prawnych wobec sprawców całego zdarzenia. Ostatecznie sprawa znalazła swój finał w Trybunale Koronnym, a władca Krupecki objął w posiadanie należną mu diecezję i dobra w 1612 roku⁵⁹. Prawne wyjaśnienie sytuacji nie przyniosło oczywiście spokoju w diecezji przemyskiej, a Krupecki, skonfliktowany ze środowiskiem prawosławnych, doświadczał aż do swej śmierci w 1652 roku wielu nieprzyjemności z ich strony. Nasiliły się one szczególnie po sejmie koronacyjnym Władysława IV Wazy, na którym król w paktach konwentach zobowiązał się do odtworzenia struktur Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej⁶⁰. Na mocy tego prawa część monasterów unickich i dóbr w diecezji przemyskiej miała zostać zwrócona nowo wybranemu biskupowi prawosławnemu Sylwestrowi Hulewiczowi i wiernym. Przeciwnie temu rozwiązaniu stanowisko Krupeckiego było przyczyną wielu starć zbrojnych i procesów w Trybunale Koronnym. W ich efekcie Trybunał nałożył na Hulewicza infamię, co ciekawe jednak stanowisko sejmików w tym sporze wcale nie było takie jednoznaczne. Większość sejmików koronnych jeszcze w latach 30. XVII wieku poparła Krupeckiego, chociaż przychylny mu sejmik lubelski wypowiedział się w tej kwestii dopiero w 1645 roku, żądając oczywiście zwrotu zagarniętych przez Hulewicza monasterów i ich uposażenia⁶¹.

W opinii sejmikującej szlachty hierarchowie kościelni, a zwłaszcza najważniejsi z nich z prymasem włącznie stanowili też instancję, która miała wpływ na bieżącą politykę królewską. Lublinianie świadomi znaczenia pozycji jaką zajmował arcybiskup gnieźnieński i prymas Maciej Łubieński w aparacie administracyjnym Rzeczypospolitej kilkakrotnie zwracali się do niego w sprawach związanych z planowaną przez Władysława IV Wazę wojną z Turcją. Nie jest tajemnicą, że król rozważał jej sprowokowanie już od chwili swej koronacji, poszukując sprzy-

⁵⁸ J. Krochmal, *Kapłani unicy w eparchii przemysko-samborskiej za rządów biskupa Atanazego Krupeckiego (1610-1652)*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 21 (2014) s. 140-143.

⁵⁹ ASWL I, nr LXXII, s. 198.

⁶⁰ VC, t. 3, vol. 2, s. 231; J. Dziegielewska, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986, s. 175-192.

⁶¹ ASWL II, nr XXXIII, s. 155-156.

mierzeńców w całej chrześcijańskiej Europie⁶². Przeciwna działaniom wojennym szlachta poznała szczegóły zamierzeń królewskich w 1644 roku⁶³. Swe negatywne stanowisko w tej kwestii lublinianie wyrazili w instrukcji poselskiej w 1646 roku, prosząc Łubieńskiego o wsparcie, a zarazem o podjęcie działań, które odwiodłyby Władysława IV od wojny⁶⁴. Prymas nie pozostał obojętny na ten i zapewne wiele innych apeli szlachty, wyrażając swe obawy przed wojną w liście skierowanym do monarchy jeszcze w 1646 roku, w którym apelował o rozważę i gruntowne przemyślenie ruchów prowokujących konflikt zbrojny⁶⁵. Ostatecznie do wojny z Turcją nie doszło, a upadek planów królewskich stał się w 1648 roku jedną z przyczyn wybuchu powstania Chmielnickiego, w konsekwencji zaś serii dotkliwych klęsk Rzeczypospolitej. Dramatyczną sytuację państwa polsko-litewskiego pogłębiła jeszcze śmierć Władysława IV – 20 maja 1648 roku⁶⁶. Przygnębiona tą wiadomością szlachta lubelska, a przede wszystkim klęskami militarnymi nad Żółtymi Wodami i pod Korsuniem, zgromadziła się na sejmiku nadzwyczajnym w Lublinie 10 czerwca 1648 roku. Postanowiono wówczas zwrócić się do prymasa Łubieńskiego o natychmiastowe zwołanie rady Senatu oraz o wyznaczenie przez tegoż miejsca koncentracji oddziałów wojskowych⁶⁷. Swe postulaty lublinianie powtórzyli w instrukcji poselskiej na sejmiku przedkonwokacyjnym, który obradował jeszcze w tym samym miesiącu. Dodatkowo w treści tego aktu umieścili również zapisy dotyczące jeńców wziętych do niewoli w trakcie dwóch przegranych przez wojska polskie bitew. Sejmikujący zaproponowali, by na ten cel przeznaczyć dochody z fundacji biskupów: krakowskiego Jakuba Zadzika i włocławskiego Pawła Wołuckiego⁶⁸. Wśród wielu oficerów i żołnierzy, którzy dostali się wówczas do niewoli tatarskiej znaleźli się też hetmani: wielki koronny Mikołaj Potocki i polny Marcin Kalinowski⁶⁹. Podjęte jeszcze w 1648 roku starania o uwolnienie jeńców przebywających na Krymie przyniosły pozytywne rezultaty w roku następnym. Większość powróciła do Rzeczypospolitej w drugiej połowie 1649 roku⁷⁰.

W przeciwieństwie do biskupów – senatorów, rezydujący przy dworze królewskim przedstawiciele Stolicy Apostolskiej traktowani byli przez sejmiki z ogromną

⁶² W. Majewski, *Plany wojny tureckiej Władysława IV a rzekome przymierze kozacko-tatarskie z 1645 r.* „Przegląd Historyczny”, 64 (1973) s. 269-272.

⁶³ R. Wolski, *Sejmiki mazowieckie wobec planów wojny tureckiej Władysława IV w 1646 r.*, „Wieki Stare i Nowe”, 13 (2018) s. 52-66.

⁶⁴ ASWL II, nr XXXVI, s. 160.

⁶⁵ PAN Biblioteka Kórnicka, sygn. BK00318, *Maciej Łubieński do króla Władysława IV*, b.m 1646, k. 314v.-315.

⁶⁶ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2002, s. 321; E. Janas, *Armia koronna Rzeczypospolitej w sporach i rozgrywkach politycznych pierwszych lat wojny na Ukrainie (1648-1649)*, „Res Historica”, 38 (2014) s. 62-66.

⁶⁷ ASWL II, nr XLII, s. 189.

⁶⁸ Tamże, nr XLIII, s. 193-194.

⁶⁹ *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*, t. 1, wyd. K.W. Wójcicki, Warszawa 1846, s. 283-287; P. Kochan do NN, Bar 5 VI 1648, w: *Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.*, Київ 1965, nr 13, s. 37-38.

⁷⁰ S. Augustiewicz, *Rejestr jeńców polskich na Krymie z 1649 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 145 (2018) z. 1, s. 157-163.

nieufnością. Szlachta zarzucała im nietolerancję i fanatyzm religijny, ponadto sprzyjanie niepopularnej dynastii Habsburgów⁷¹. Dużą zasługę w takim właśnie postrzeganiu dyplomatów papieskich w Rzeczypospolitej miał nuncjusz Vincenzo dal Portico. Przebywał on na dworze Zygmunta II Augusta od 1568 roku, doskonale zdając sobie sprawę ze zbliżającej się śmierci króla⁷². Nie ulega wątpliwości, że ten wytrawny dyplomata należał do zwolenników dworu wiedeńskiego, o czym zresztą zapewniał w swym liście Maksymiliana II Habsburga, pisząc do niego z Lublina w 1569 roku. Obserwował wówczas obrady sejmu, na którym zawarto unię polsko-litewską⁷³. Pod koniec 1571 roku do Rzeczypospolitej przybył także legat papieski Giovanni Francesco Commendone i to on wkrótce przejął ster polityki papieskiej w państwie polsko-litewskim. Ze wszystkich sił próbował przekonać słabnącego z dnia na dzień Jagiellona do wojny z Wysoką Portą. Zygmunt August zawiedziony utratą nadziei na możliwość rozwodu z Katarzyną Habzburżanką dość chłodno przyjął papieskiego dyplomata, a ta nieufność wpłynęła też na negatywną opinię szlachty⁷⁴. Zaniepokojona pobytem aż dwóch przedstawicieli papieża w Rzeczypospolitej wyraziła swą dezaprobatę na sejmikach. Lublinianie jeszcze w grudniu 1571 roku domagali się odprawienia przedstawicieli papieża do Rzymu, wprost posądzając ich o szpiegostwo⁷⁵. Lublinianom nie podobała się również prohabsburska postawa nuncjusza Hannibala De Capui, w 1590 roku w instrukcji poselskiej zażądali wręcz usunięcia go z kraju⁷⁶. De Capua nie zyskał zresztą przychylności całej szlachty, która negatywnie oceniała jego działalność dyplomatyczną od chwili przyjazdu do Rzeczypospolitej w 1586 roku. Kardynał Ippolito Aldobrandini, z ramienia papieża obserwator paktów bytomsko-będzińskich, w których zdecydowano o rezygnacji z tronu polsko-litewskiego Maksymiliana II Habsburga w swej relacji z lat 1588-1589 uważał, że „Polacy mieli go za człowieka podejrzanego, dlatego że w ostatnich rozterkach tego królestwa okazał się raczej wiernym sługą domu austriackiego, którego był poddanym, niżeli osobą neutralną, jak przystało na nuncjusza papieżkiego w tem królestwie”⁷⁷. Najostrzej sejmik lubelski wypowiedział się o legatach papieskich w 1592 roku, w instrukcji poselskiej, przygotowanej na sejm inkwizycyjny. Poza nadzwyczajnymi okolicznościami w zasadzie w ogóle odmówił prawa wstępu

⁷¹ J. Tazbir, *Ze studiów nad ksenofobią w Polsce w dobie późnego renesansu*, „Przegląd Historyczny”, 48 (1957) nr 4, s. 673.

⁷² T. Glemma, *Zapiski nuncjusza polskiego Wincentego dal Portico z r. 1568*, „Collectanea Theologica”, 17 (1936) z. 1-2, s. 273-288.

⁷³ *Wincenty Portico do Cesarza*, Lublin 1 czerwca 1569 r., w: *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Uzupełnienia, rozprawy, materiały głównie z Ces. Tajnego Archiwum Wiedeńskiego czerpane przez Alexandra hr. Przeddzieckiego*, t. 5, wyd. J. Szujski, Kraków 1878, nr 32, s. 305-306.

⁷⁴ D. Gregorowicz, *Tiara w grze o koronę. Stolica Apostolska wobec wolnych elekcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 2019, s. 176-178.

⁷⁵ ASWL I, nr I, s. 27.

⁷⁶ Tamże, nr XXVII, s. 74.

⁷⁷ *Dyaryusz legacyi do Polski Kardynała Hipolita Aldobrandini, który był potem papieżem pod nazwiskiem Klemensa VIII. Roku 1588-1589*, w: *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. Biblioteka Polska w Paryżu, t. 2, Berlin-Poznań 1864, s. 19.

do Rzeczypospolitej dyplomatom Stolicy Apostolskiej, obligując ich do wyjazdu z kraju w przeciągu dwóch miesięcy⁷⁸.

W wyjątkowych okolicznościach nuncjuszy apostolskich w Rzeczypospolitej zastępowali prymasi. Zazwyczaj przejmowali oni tę odpowiedzialną funkcję po zakończeniu misji dyplomatycznej lub w okresie poprzedzającym objęcie placówki przez nowego dyplomatę papieskiego. W 1643 roku po wyjeździe nuncjusza Mario Filonardiego ta ważna misja została powierzona prymasowi Maciejowi Łubieńskiemu⁷⁹. Filonardi został odwołany z Rzeczypospolitej po upublicznieniu korespondencji, w której niepochlebnie wyraził się o królu, zakwestionował jego pozycję w państwie, zarzucając mu sprzyjanie heretykom i schizmatykom, zaś Polakom – pijaństwo⁸⁰. Po naradzie Władysława IV Wazy z senatorami i ministrami nuncjusz stracił akredytację i został zmuszony do opuszczenia państwa polsko-litewskiego⁸¹. Swe zadowolenie z nieobecności w państwie dyplomaty Stolicy Apostolskiej lublinianie wyrazili w 1645 roku, stwierdzając, że jest „rzeczą [nie – R.K.] potrzebną Włocha legata tu przyjmować”⁸². Łubieński zastępował nuncjusza aż do 1652 roku. Najwyraźniej zdarzenie to głęboko podkopało zaufanie do papieżstwa. Szlachta pamiętała o nim jeszcze podczas *interregnum* w 1648 roku, zalecając w instrukcji poselskiej przygotowanej na sejmiku przed sejmem konwokacyjnym usunięcie siłą z Rzeczypospolitej cudzoziemców, tak duchownych, jak i świeckich⁸³.

Do istotnych z kolei zagadnień poruszanych w trakcie obrad sejmików szlacheckich, związanych ze sferą religijności należała problematyka zakonna. W Lublinie zupełnie wyjątkową pozycję wśród zakonów zajmowali dominikanie, obecni w przestrzeni miasta od drugiej połowy XIII wieku⁸⁴. To właśnie w ich kościele pw. św. Stanisława odbywały się sesje sejmików lubelskich, tu również przechowywany był skarb wojewódzki⁸⁵. Z kolei w samym klasztorze mieściło się archiwum (sklep), w którym zdeponowane zostały księgi trybunalskie oraz akta sądów ziemskich, grodzkich i podkomorskich. Nie dziwi zatem fakt, że większość wpisów w lubelskich laudach i instrukcjach sejmikowych dotyczyła właśnie zagadnień związanych z miejscem obrad i bezpiecznym przechowywaniem akt. Lublinianie oprócz

⁷⁸ ASWL I, nr XXIX, s. 82.

⁷⁹ Z. Chodyński, *Arcybiskup gnieźnieński*, w: *Encyklopedia kościelna podług teologicznej Encyklopedii Wetzera i Weltego*, wyd. M. Nowodworski, t. 1, Warszawa 1873, s. 390.

⁸⁰ T. Chynczewska-Hennel, *Mario Filonardi – nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636-1643. Rys biograficzny*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 43 (1999) s. 160.

⁸¹ *Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego*, wyd. E. Raczyński, t. 2, Poznań 1839, s. 92.

⁸² ASWL II, nr XXXIII, s. 154.

⁸³ Tamże, nr XLIII, s. 194.

⁸⁴ Tenże, *Klasztor dominikański w Lublinie w pierwszych wiekach swego istnienia w ramach prowincji polskiej (stulecia XIII-XVI)*, w: *Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. H. Gapski, Lublin 2006, s. 29-30.

⁸⁵ W. Bednaruk, *Kościół św. Stanisława w Lublinie jako miejsce obrad sejmikowych*, „Kościół i Prawo”, 7 (2018) nr 1, s. 9-17. Początkowo miejscem obrad sejmiku lubelskiego był Urzędów. W 1532 roku sejm polski zaaprobował nowe miejsce w Lublinie. Zob. *Starodawne prawa polskiego pomniki*, wyd. A.Z. Helcel, t. 3, Kraków 1874, C. 42, s. 18.

zwyczajowej opłaty za wynajem pomieszczeń dbali także o samych zakonników, wielokrotnie próbując zrekompensować im niewygody związane z sesjami sejmików. W instrukcji poselskiej spisanej w 1584 roku zwrócili się z prośbą do króla Stefana Batorego o wydanie zakonnikom bałwana solnego z żup królewskich⁸⁶. Z kolei w 1609 roku sejmik wypłacił dominikanom lubelskim kwotę 200 złp. już nie tylko za udostępnienie świątyni na obrady sejmiku, ale również za wyrządzone w niej szkody⁸⁷. Do profanacji świątyni, a zarazem miejsca obrad w Lublinie dochodziło rzecz jasna częściej niż tylko w opisywanym przypadku. Wydaje się, że najpoważniejszy incydent w tym względzie dotyczył sejmiku deputackiego w dniu 11 września 1623 roku. Tuż po jego zakończeniu przed drzwiami świątyni wśród wychodzących z niej uczestników doszło do awantury, którą sprowokowali: starosta urzędowski Jerzy Rzeczycki wraz z braćmi Mikołajem i Janem. Nie znamy powodów tego zajścia, wiadomo natomiast, że bracia „do szabel porwali się, i z dobytymi broniami pod ołtarzem wielkim szermowali i po pawimencie kościelnym krzesali, ludzi szlacheckich nic im niewinnych ani się z nimi wadząc i im się niesprzeciwiających, którzy na posad z kościoła wychodzili, po kościele na nich i za nimi siekąc”⁸⁸. Rzeczyckich uspokoiła dopiero reakcja samych dominikanów, którzy za pomocą mediacji i biciem w dzwon zdołali zapanować nad całym zdarzeniem. Poszkodowani, jak wynika z laudum wraz z zakonnikami wnieśli skargę do sądu grodzkiego, domagając się przykładowego ukarania sprawców tego zajścia.

Z treści wielu akt sejmikowych województwa lubelskiego wynika, że w pierwszej połowie XVII wieku kompleks klasztorny dominikanów znajdował się w nie najlepszej kondycji. Sejmikujący martwili się zwłaszcza o przechowywane w nim akta trybunalskie i księgi ziemskie. W 1628 roku o ich fatalnym stanie powiadomił sejmik pisarz ziemski lubelski Mikołaj Stoiński⁸⁹. By przeciwdziałać zniszczeniom jeszcze w tym samym roku na grudniowym sejmiku przedsejmowym lublinianie postanowili powołać specjalną komisję do przejrzenia tych ksiąg i ich przepisania, rezerwując na ten cel środki finansowe. Jak się wydaje to przedsięwzięcie nie przyniosło spodziewanych rezultatów i w 1639 roku sejmikujący po raz kolejny przystąpili do reperacji i przepisywania zgromadzonej u dominikanów dokumentacji prawnej, zalecając tymże przeniesienie ich „na insze miejsce sposobniejsze przy tymże kościele”⁹⁰. Podobny w treści zapis w instrukcji poselskiej został także umieszczony przez lublinian w 1643 roku. Dodatkowo dominikanom obiecano środki finansowe na renowację klasztoru⁹¹. Po kilku miesiącach starań wysiłek sejmiku przyniósł pozytywny skutek i 18 czerwca 1643 roku Władysław IV Waza stosownym dokumentem wystawionym w kancelarii królewskiej powtórzył i reaktywował wszystkie przywileje, zwolnienia podatkowe i dochody klasztoru

⁸⁶ ASWL I, nr XIV, s. 51. Bałwanem solnym powszechnie określano bryłę soli w kształcie walca o wadze przekraczającej pół tony.

⁸⁷ Tamże, nr LXIX, s. 189.

⁸⁸ Tamże, nr XCIX, s. 291-292.

⁸⁹ Tamże, nr CXVIII, s. 349.

⁹⁰ ASWL II, nr XIX, s. 95.

⁹¹ Tamże, nr XXIX, s. 134.

dominikańskiego⁹². Nadto dominikanie za wynajem pomieszczeń otrzymywali regularnie 10 grzywien z myt królewskich lubelskich, którą to sumę sejmik lubelski postanowił powiększyć o dodatkowe 30 grzywien w 1645 roku⁹³. W podobnym tonie lublinianie wypowiedzieli się również w 1647 roku, przeznaczając na funkcjonowanie klasztoru 2000 złp.⁹⁴

Warto zauważyć, że sejmik lubelski na ogół przychylnie traktował prośby kierowane na to forum przez zakony. W 1639 roku zainteresował się skargą brygidek w Lublinie, które od dłuższego czasu pozostawały w konflikcie z mieszczanami. Ci ostatni systematycznie, jak wynika ze skargi wniesionej do sejmiku przez zakonnice, przywłaszczali sobie należące do nich grunty nad rzeką Bystrycą⁹⁵. Ta niełatwa jak się okazuje sprawa ciągnęła się jeszcze przez kilka lat, a w 1643 roku sejmik lubelski zaapelował nawet do sejmu o wyznaczenie specjalnej komisji do rozstrzygnięcia sporu⁹⁶. W jej skład weszli kanclerz wielki koronny Jerzy Ossoliński i sekretarz królewski, a jednocześnie kanclerz Ludwika Marii Gonzagi – Jan Gembicki. Komisarzom królewskim udało się zażegnać konflikt w 1647 roku i wtedy też podpisano satysfakcjonujące obie strony porozumienie, na mocy którego miastu udostępniono teren na poprowadzenie rur kanalizacyjnych, za który brygidki uzyskały prawo do poboru czynszu rocznego w wysokości 5 złp.⁹⁷ Takie rozwiązanie było przede wszystkim korzystne dla zakonnice, a chodziło przecież o zakon nietuzinkowy, ważny w województwie, popularny zwłaszcza wśród znaczących rodzin szlacheckich. To w nim mieszkały zakonnice, córki rodów: Czartoryskich, Ogińskich i Firlejów⁹⁸. Sam zaś konflikt miał miejsce za rządów w klasztorze ksieni Doroty Firlejówny, córki zmarłego w 1614 roku podskarbiego wielkiego koronnego Jana Firleja i siostry biskupa poznańskiego Henryka Firleja (zm. 1635)⁹⁹. Sławne nazwisko, a co za tym idzie powiązania rodzinne i polityczne miały więc ogromny wpływ na przychylnie stanowisk szlachty lubelskiej.

Każdy wzorowy szlachcic w Rzeczypospolitej, niezależnie od konfesji był zarówno obrońcą wiary, jak i ojczyzny. Jego postawę w tym względzie kształtowała bogata literatura, wprost odwołująca się do chwalebnych wzorców antycznych. Tak więc wojsko i kościół determinowały doczesny żywot szlachcica, niemal w całości

⁹² *Materiały do historii miasta Lublina 1317-1792*, oprac. J. Riabinin, Lublin 1938, nr 321a, s. 112.

⁹³ ASWL II, nr XXXIII, s. 151.

⁹⁴ Tamże, nr XLI, s. 185.

⁹⁵ Tamże, nr XIX, s. 96. Teren ten na potrzeby zakonu brygidek zakupił jeszcze w XV wieku Władysław II Jagiełło. Z ziemi tej stanowiącej uposażenie klasztoru brygidki były zobowiązane jedynie do płacenia dziesięciny snopowej archidiaconatowi lubelskiemu. Zob. S. Kamińska, *Klasztory brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie. Założenie i uposażenie*, Gdańsk 1970, s. 171.

⁹⁶ Tamże, nr XXIX, s. 135.

⁹⁷ *Materiały do historii miasta Lublina...*, nr 325, s. 114-115.

⁹⁸ E. Piotrowska, *Brygidki w polskiej tradycji monastycznej i kulturze*, „Śląskie Studia Filozoficzne”, 5 (2005) s. 147-152.

⁹⁹ J.R. Marczewski, *Ad duos illustres appendix. Córki szlacheckie Kasprowi Niesieckiemu i Adamowi Bonieckiemu nieznanne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 93 (2010) s. 97.

wypełniając jego codzienną egzystencję¹⁰⁰. O obronie ojczyzny rozprawiano zatem nie tylko w zaciszu domowym, ale też na sejmikach i sejmach. Szczególną rolę w kształtowaniu państwowego światopoglądu odgrywały sejmiki szlacheckie, na których prowadzono debaty o powinnościach świeckich i duchownych wobec Rzeczypospolitej¹⁰¹. Sejmik lubelski, podobnie zresztą jak i inne tego typu zgromadzenia w państwie polsko-litewskim, proponował duchownym różne formy udziału w licznych konfliktach zbrojnych w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. O ile jeszcze w drugiej połowie XVI wieku lublinianie preferowali osobisty udział w działaniach wojennych żołnierzy wybranych z dóbr duchownych, to już w wieku następnym widać wyraźnie, że interesowało ich wyłącznie wsparcie finansowe¹⁰². Do zaspokojenia potrzeb militarnych państwa w tym okresie idealnie nadawał się pobór (łanowe i szos) oraz podatek czopowego (od wyrobu i sprzedaży alkoholu). Wysokość obu tych świadczeń została ustalona w uniwersale poborowym na sejmie w 1578 roku¹⁰³. Warto jednak podkreślić, że sejmiki nakładały te świadczenia na dobra duchowne z własnej inicjatywy, ale zawsze w aktach przez nie wytworzonych uzasadniały swe postępowanie. W samym tylko 1600 roku lublinianie uczynili tak trzykrotnie. Na sejmiku posejmowym (15 maja) zdecydowali o wybraniu czopowego m.in. z dóbr duchowieństwa wobec spodziewanej wojny polsko-szwedzkiej o Inflanty oraz o Wołoszczyznę z hospodarem Michałem Walecznym¹⁰⁴. Po raz kolejny na potrzeby militarne Rzeczypospolitej uchwalili wybieranie czopowego, włączając w to dobra kościelne na sejmiku elekcyjnym poborcy 28 czerwca 1600 roku¹⁰⁵. Podobną zresztą uchwałę sejmikujący podjęli także na sejmiku deputackim 11 września 1600 roku¹⁰⁶. Począwszy od lat 30. XVII wieku sejmik lubelski częściej wybierał z dóbr duchownych pobór niż czopowe. W 1634 roku zamierzał wesprzeć wybranym poborem potrzeby militarne państwa polsko-litewskiego w trwającej już 2 lata wojnie z Carstwem Rosyjskim¹⁰⁷. Co ciekawe w 1647 roku do zapłaty poboru zobowiązani zostali nie tylko duchowni katolicy, ale też wyjątkowo „popi religijej greckiej”¹⁰⁸. Po raz ostatni w omawianym okresie pobór z dóbr duchownych został uchwalony na sejmiku nadzwyczajnym w Lublinie 19 czerwca 1648 roku. Tym razem najważniejszym powodem dla którego szlachta lubelska postanowiła opodatkować dobra ducho-

¹⁰⁰ J. Tazbir, *Wzorce osobowe szlachty polskiej w XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 83 (1976) nr 4, s. 785-788.

¹⁰¹ H. Karbownik obowiązki nakładane na przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego w zakresie obrony ojczyzny określa mianem usług, rozróżniając przy tym te, które posiadały charakter zwyczajny, stały, uzależniony od zaistnienia okoliczności przewidzianych przez prawo (udział w pospolitym ruszeniu), jak i nadzwyczajny, każdorazowo uchwalany przez sejm lub sejmiki szlacheckie (wyprawa piechoty łanowej i dymowej). Zob. H. Karbownik, *Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r.*, Lublin 1984, s. 128.

¹⁰² ASWL I, nr XIII, s. 45; nr XXVII, s. 75.

¹⁰³ VC, t. 2, vol. 1, s. 422.

¹⁰⁴ ASWL I, nr XLI, s. 103-104.

¹⁰⁵ Tamże, nr XLII, s. 107.

¹⁰⁶ Tamże, nr XLIII, s. 111-112.

¹⁰⁷ ASWL II, nr III, s. 29-30.

¹⁰⁸ Tamże, nr XXXVII, s. 172.

wieństwa był wybuch powstania Chmielnickiego i konieczność odbudowy armii po przegranych przez państwo polsko-litewskie bitwach¹⁰⁹. Bez cienia wątpliwości można stwierdzić, że podatki na obronę państwa, do zapłaty których zobowiązani byli duchowni stanowiły dla nich dość uciążliwe obciążenie fiskalne. Duchowni oczywiście wyrażali swój sprzeciw wobec takiego postępowania sejmików, ale bezpieczeństwo Rzeczypospolitej było dla sejmikującej szlachty ważniejsze niż uszczuplenie majątków kościelnych. Kiedy więc zawodziła normalna w takim przypadku dyplomacja i mediacje Kościoł do obrony swego stanu posiadania angażował pisarzy polityczno-religijnych. Ciekawym przykładem takiej właśnie próby przeciwdziałania zwiększaniu obciążeń fiskalnych duchowieństwa był opublikowany w 1648 roku dyskurs, w którym anonimowy autor dowodził, że to właśnie nakładane na duchowieństwo podatki – przede wszystkim pobór – są źródłem nieszczęść w toczącej się wojnie oraz przyczyną grzechu śmiertelnego¹¹⁰. To stanowisko zapewne ludzi blisko związanych z Kościołem w żaden sposób nie powstrzymało sejmiku lubelskiego przed korzystaniem z tej formy opodatkowania, aczkolwiek w tej sprawie już w latach 30. XVII wieku zaszła pewna zmiana. Od 1634 roku sejmik lubelski coraz częściej proponował duchowieństwu zastąpienie świadczenia podatkowego na rzecz obrony państwa rozwiązaniem polegającym na udzielaniu gościny tym oddziałom wojskowym, które nie walczyły w okresie później jesieni i zimą. Ta forma świadczenia nosiła nazwę leży zimowych lub hiberny i była znana w polskiej przestrzeni prawnej już od początku XVI wieku¹¹¹. Zgodnie z konstytucją sejmową uchyloną w 1588 roku na sejmie koronacyjnym Zygmunta III Wazy do tej formy wsparcia państwa zobowiązane były wyłącznie dobra królewskie, natomiast duchowieństwu i szlachcie udało się uzyskać zwolnienie z tego obowiązku¹¹². Z czasem również i dobra kościelne podlegały temu zobowiązaniu, zwłaszcza że, wywodziło się ono ze średniowiecznego prawa kwaterunku, w języku polskim zwanego „gościłą”, w źródłach historycznych zaś: *hospitatio* lub *locatio hospitis*¹¹³. W 1634 roku na grudniowym sejmiku przedsejmowym lublinianie świadomi sytuacji międzynarodowej zaproponowali obciążenie hiberną

¹⁰⁹ Tamże, nr XLII, s. 187-188.

¹¹⁰ *Dyskurs Jednego miłośnika Oyczyzny naszey, w którym się pokazuię dowodnie, że z wieczną hańbą tego zacnego Krolestwa Pan Bog skarał woysko nasze potężne tego roku częścią pobite, częścią rozproszone od Kozakow, dla tego, że ich mość panowie żołnierze y kwarćiani y inși rozmacie krzywdźieli poddane osob duchownych y w Litwie, y w Mazowszu, y w Polsce, y na vkrainie, y indziey. Przeto żeby tego na potym nie czynili ich mość panowie żołnierze, daią się im w tym Dyskursie pewne przestrogi, y tym spowiednikom, ktorzyie po takich krzywdach rozgrzeszaią, nie nakazawszy im powinnego nagrodzenia ludziom vkrzywdzonym*, [Kraków] 1648, b.s.

¹¹¹ Z.Z. Socha, *Hiberna. Studium z dziejów skarbowości w dawnej Polsce*, „Studja nad Historją Prawa Polskiego”, 16 (1937) z. 2, s. 6[164].

¹¹² VC, t. 2, vol. 2, nr 46, s. 76-77.

¹¹³ *Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, contexit indicesque adiecit T. Wierzbowski, pars. 4, *Sigismundi I regis tempora complectens (1507-1548)*, vol. 1, *Acta cancellariorum, 1507-1548*, Varsoviae 1910, no. 54, p. 4; tamże, no. 1151, p. 68; tamże, no. 3715, p. 211; VC, t. 2, vol. 1, nr 6, s. 163; t. 2, vol. 2, nr 60, s. 250.

wszystkich dóbr, z wyjątkiem jednak włości szlacheckich¹¹⁴. Podobną taktykę sejmik lubelski zastosował również w 1637 roku, tym razem jednak odkładając dyskusję nad hiberną na bliżej nieokreślony czas¹¹⁵. Generalnie lublinianie, dając temu wyraz w 1643 roku, uważali, że obrona ojczyzny i wynikające z tego obowiązki należą do wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej, ale świadczenie hiberny nie powinno w żadnym stopniu wpływać na kondycję ich własnych majątków¹¹⁶. Stanowisko szlachty w tej kwestii zasadniczo więc różniło się od poglądów duchowieństwa. I chociaż duchowni nie posiadali instrumentów politycznych, które umożliwiłyby zmianę mentalności narodu politycznego, to jednak nie oznacza to, że takich prób nie podejmowano. Jedną z ciekawszych jest wydana w 1636 roku publikacja pod znamienym tytułem *Stacye żołnierskie*. Jej anonimowy autor, jak sam zaznaczył „osoba duchowna” dowodził w tym dziele, że jakiegokolwiek świadczenia na rzecz obrony Rzeczypospolitej powinny być nakładane i wybierane tylko w porozumieniu i za zgodą duchowieństwa, ponadto jedynym sprawiedliwym rozwiązaniem jest wybieranie podatków ze wszystkich stanów państwa polsko-litewskiego¹¹⁷. Radykalną zmianę w postrzeganiu obciążenia jakim była hiberna zmienił dopiero wybuch powstania Chmielnickiego. Sejmik lubelski zaproponował wówczas daleko idącą liberalizację w egzekwowaniu hiberny, proponując, by jej wybieraniem w dobrach duchowieństwa zajmowali się wyłącznie wyżsi oficerowie – pułkownicy¹¹⁸.

Sejmiki wielokrotnie też domagały się od duchowieństwa udziału w wystawieniu piechoty łanowej, zwanej również piechotą dymową. Podstawy funkcjonowania tej formacji uszczegółowił w konstytucjach sejm Rzeczypospolitej w okresie panowania Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy¹¹⁹. Początkowo wystawiano ją i finansowano z dóbr królewskich. Potrzeby wojenne państwa sprawiły jednak, że w 1653 roku sejm polsko-litewski zezwolił sejmikom na samodzielne wystawianie oddziałów wojskowych, w tym piechoty łanowej właśnie¹²⁰. O piechocie łanowej powoływanej z dóbr duchowieństwa lublinianie dyskutowali już na sejmiku przedsejmowym w 1616 roku, proponując, by w dobrach kościelnych zajmowali się tym wójtowie. Do dyskusji tej powrócono w 1628 roku, podczas toczącej się wojny polsko-szwedzkiej. Sejmik lubelski zaproponował wówczas uzupełnienie wojsk komputowych właśnie formacją piechoty łanowej „któraby z dóbr (...) szlacheckich i Króla JMci i duchownych być miała”¹²¹.

¹¹⁴ ASWL II, nr VI, s. 41.

¹¹⁵ Tamże, nr XIII, s. 70.

¹¹⁶ Tamże, nr XXIX, s. 122.

¹¹⁷ *Stacye żołnierskie abo w wyciąganu ich z dobr kościelnych potrzebne przestrogi dla Ich Mćiow Panow Żołnierzow starych y inszych młodych, co się na żołnierską usługę sposobiać będą krotko spisane przez jedną osobę duchowną*, Kraków 1636, b.s.

¹¹⁸ ASWL II, nr XLIII, s. 199.

¹¹⁹ VC, t. 2, vol. 1, nr 68, s. 419-420 (1578 r.); tamże, t. 2, vol. 2, nr 9, s. 144 (1590 r.); *Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r.*, wyd. J. Janicki, Warszawa 1881, nr 95, s. 140-141.

¹²⁰ VC, t. 4, vol. 1, nr 13, s. 287.

¹²¹ ASWL I, nr CXVIII, s. 343.

Sejmik lubelski zachęcał duchowieństwo nie tylko do udziału w przygotowaniach wojennych Rzeczypospolitej, ale także do partycypowania w kosztach naprawy murów miejskich Lublina. Rozbudowa i konserwacja umocnień okalających miasta w państwie polsko-litewskim nasiliła się szczególnie po przegranej przez stronę polską bitwie pod Cecorą w 1620 roku, kiedy to zaistniała realna groźba ataku Imperium Osmańskiego. Doskonale zdawano sobie sprawę, że źle opatrzone miasta z chylącymi się ku ruinie murami mogą stać się łatwym łupem najeźdźcy¹²². Jeszcze w 1620 roku Lublin uzyskał na sejmie przywilej, w którym zatwierdzone zostało prawo miasta do pobierania stosownego podatku od przewożonego piwa. Miał on zasilić kasę miejską i wspomóc środki, które miasto przeznaczało na dokończenie prac fortyfikacyjnych, budowę okopów, wałów, baszt i bram¹²³. Prace przy systemie obronnym Lublina postępowaly dość powoli, bo dopiero w marcu 1624 roku rajcy lubelscy zawarli umowę z architektem Jakubem Tremanzelem na zbudowanie bramy przy Krakowskim Przedmieściu nieopodal nowo usypanych okopów¹²⁴. W końcu zniecierpliwione całą sytuacją władze miejskie zwróciły się w 1634 roku o pomoc do sejmiku lubelskiego. Ten zaś zareagował bardzo szybko i jeszcze w tym samym roku zobowiązał mieszkańców Lublina, niezależnie od stanu do pomocy w budowaniu umocnień (sypaniu wałów). Rzecz jasna w grupie, do której skierowano to żądanie znaleźli się również „ludzie na gruntach (...) duchownych mieszkający równo z innymi mieszczany”¹²⁵.

Solidarność stanowa, a przede wszystkim kontakty osobiste szlachty z duchowieństwem były również powodem, dla którego decydenci sejmikowi zabiegali o zabezpieczenie osób i mienia pozostającego w rękach Kościoła przed wszelkimi przestępstwami, popełnianymi szczególnie przez oddziały wojskowe. Z problemem przestępstw popełnianych przez wojsko Królestwo Polskie, a następnie Rzeczpospolita borykała się już od XIV wieku¹²⁶. Nasilały się one w okresie bezkrólewia, a po raz pierwszy sejmik lubelski zetknął się z tą kwestią w 1586 roku¹²⁷. W 1590 roku w instrukcji poselskiej lublinianie zaproponowali, by wszelkie przestępstwa popełniane przez żołnierzy „tak osobom, jako i w dobrach Króla JMci i w duchownych, także w szlacheckich” ścigane i karane były z urzędu nie tylko przez sądy, ale przede wszystkim przez hetmanów¹²⁸. Sejm walny warszawski przychylił się do tej i innych opinii, uchwalając stosowną konstytucję, w której potwierdzone zostały sądowe uprawnienia hetmana wielkiego koronnego¹²⁹.

¹²² A. Miłobędzki, *Budownictwo militarne miast polskich w okresie nowożytnym*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 26 (1978) z. 1, s. 37.

¹²³ VC, t. 3, vol. 1, nr 42, s. 276.

¹²⁴ B. Dybaś, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998, s. 110.

¹²⁵ ASWL II, nr IV, s. 36.

¹²⁶ M. Handelsman, *Prawo karne w Statutach Kazimierza Wielkiego*, t. 2, Warszawa 1909, s. 176-177; S. Kutrzeba, *Polskie ustawy i artykuły wojskowe. Od XV do XVIII wieku*, Kraków 1937, nr 1 i następane.

¹²⁷ ASWL I, nr XV, s. 53-54.

¹²⁸ Tamże, nr XXVII, s. 72-73.

¹²⁹ VC, t. 2, vol. 2, nr 7, s. 143.

Nawet drakońskie kary stosowane niekiedy przez hetmanów nie były w stanie odstraszyć potencjalnych przestępców w mundurach wojskowych. Oprócz bezkrólewki rabunki i gwałty popełniane przez żołnierzy zdarzały się najczęściej w okresach koncentracji wojsk przed kampaniami wojennymi. Lublinianie zapamiętali szczególnie wojnę polsko-turecką 1620-1621, której punktem kulminacyjnym była bitwa pod Chocimiem stoczona we wrześniu i październiku 1621 roku¹³⁰. Zanim jednak doszło do tych wydarzeń już w lipcu sejmik lubelski informował opinię publiczną o szkodach wyrządzonych przez żołnierzy „w ciągnięciu swym teraźniejszym w dobrach i dworach nie tylko JKMci, ichm. panów duchownych, ale też i w szlacheckich”¹³¹. Stacjonujące wówczas nieopodal Lublina oddziały piechoty wybranieckiej z województw lubelskiego i bełskiego pod komendą rotmistrza Stanisława Słupeckiego próbowały na własną rękę powoływać pod broń wraz z wyposażeniem i wozami okolicznych mieszkańców tak, iż „wiele spustoszenia się podziało”. Zaniepokojeni tymi działaniami lublinianie zaapelowali nawet do sejmu o wypłacenie rekompensat poszkodowanym¹³². Na niewiele się to jednak zdało i już w roku następnym sejmik przedsejmowy donosił o rozbojach czynionych przez oddziały wojskowe w dobrach królewskich i duchownych, pomimo wypłacenia żołdu żołnierzom¹³³. Wyjątkowo tylko w 1640 roku sejmik lubelski dyskutował nad przestępstwami popełnianymi m.in. w dobrach duchownych przez posłów udających się na sejm. Zalecał także wnoszenie oskarżeń przeciwko takim osobom do Trybunału Koronnego¹³⁴.

*****

Sejmik lubelski w latach 1572-1648 aktywnie uczestniczył w wydarzeniach politycznych w Rzeczypospolitej, a jego przedstawiciele (posłowie, deputaci) pełnili niekiedy ważne funkcje w trakcie przygotowywania konstytucji sejmowych. W omawianym okresie szczególną aktywność polityczną przejawiała szlachta innowiercza i to ona nadawała ton licznym poczynaniom lublinian. Warto podkreślić, że szlacheccy mieszkańcy województwa wypowiadali się nader często, nie unikając niekiedy zaangażowania w rozwiązywanie trudnych spraw na styku polityki i religii. Bliskie kontakty z innymi sejmikami województw małopolskich sprawiły, że lublinianie zawsze pozostawali w centrum wydarzeń i podobnie jak inni decydenci sejmikowi walczyli o ułożenie kompozycji ze stanem duchownym. Interesował ich problem dziesięciny, pozywania szlachty przed sądy kościelne, wreszcie dość krytycznie oceniali wszelkiego rodzaju tumulty na tle wyznaniowym. W tym ostatnim przypadku na uwagę zasługuje fakt, że lublinianie negatywnie oceniali

¹³⁰ L. Podhorodecki, *Kampania chocimska 1621 r. Cz. 1*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 10 (1964) cz. 2, s. 88-143; tenże, *Kampania chocimska 1621 r. Cz. 2*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 11 (1965) cz. 1, s. 37-68.

¹³¹ ASWL I, nr XCIII, s. 272.

¹³² P. Gawron, *Dyscyplina w szeregach armii polsko-litewskiej na terenie Małopolski i Rusi Czerwonej w czasie przygotowań do wyprawy chocimskiej w 1621 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 71 (2019) z. 2, s. 104.

¹³³ ASWL I, nr XCVII, s. 281.

¹³⁴ ASWL II, nr XXI, s. 101.

bezczytność władz właśnie w ściganiu osób odpowiedzialnych za wywołanie zamieszek na tle religijnym i to bez względu na wyznawaną religię i przynależność do Kościoła. Lublinianie byli też zainteresowani losami biskupów, szczególnie tych, z którymi łączyły ich wspólne interesy polityczne, rodzinne i ekonomiczne. Te kontakty zawsze odgrywały istotną rolę, a biskupi korzystali z nich głównie podczas ubiegania się o nominację na inne biskupstwa lub opactwa. Z drugiej jednak strony szlachta lubelska nie dowierzała hierarchom kościelnym – przedstawicielom Stolicy Apostolskiej. Powszechnie posądzano nuncjuszy i legatów o szpiegostwo i sympatię do znieawidzonej przez dużą część szlachty dynastii Habsburgów. Szlachta lubelska miała też swe ulubione zakony. W omawianym okresie należeli do nich dominikanie i brygidki, których klasztory znajdowały się w Lublinie. Elitarny charakter tych instytucji z jednej strony, a pożyteczny dla szlachty z drugiej, sprawiał, że na ogół lublinianie brali w obronę te zgromadzenia w różnego rodzaju konfliktach z mieszczanami lubelskimi. Sejmik lubelski bardzo cenił sobie udział duchownych w działaniach wojennych i nie stronił od nakładania na Kościoły różnych wyznań stosownych podatków na obronę państwa. Szybko i zazwyczaj na korzyść duchowieństwa reagował też w przypadkach, kiedy dochodziło do szkód wyrządzanych przez przemarsze wojsk. Duchowieństwo w tych i innych przypadkach mogło liczyć na sejmik lubelski, który szczerze wynagradzał straty z tego tytułu.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

rkps 339, *Acta, orationes, scripta, epistulae, carmina etc. publica seditionem Zebrzydovianam 1605-1608 illustrantia*.

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

sygn. 1237, *Zbiór broszur, dotyczących spraw i stosunków kościelnych. Rps z 17 i 19 w.*

PAN Biblioteka Kórnicka

sygn. BK01128, *Karol Ferdynand Waza do sejmików partykularnych*, b.m. [1639].

sygn. BK00318, *Maciej Łubieński do króla Władysława IV*, b.m 1646.

Źródła drukowane

Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r., wyd. J. Janicki, Warszawa 1881.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, wyd. S. Kutrzeba, t. 1, 1572-1620, Kraków 1932.

Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633-1668, oprac. H. Gmiterek, Lublin-Radom 2021.

- Bielski Joachim, *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joach. Bielskiego syna wydana*, Kraków 1597.
- Dokumenty obosvoboditel'noj vojne ukrainskogo naroda 1648–1654 gg, Kiiw 1965.
- Dyskurs Jednego miłośnika Oyczyznyn aszey, w którym się pokazuje dowodnie, że z wieczną hańbą tego zacnego Krolestwa Pan Bog skarał woysko nasze potężne tego roku częścią pobite, częścią rozproszone od Kozakow, dla tego, że ich mość panowie żołnierze y kwarćiani y inși rozmaicie krzywdźieli poddane osob duchownych y w Litwie, y w Mazowszu, y w Polsce, y na vkrainie, y indziej. Przeto żeby tego na potym nie czynili ich mość panowie żołnierze, daią się im w tym Dyskursie pewne przestrogi, y tym spowiednikom, ktorzyie po takich krzywdach rozgrzeszaią, nie nakażawszy im powinnego nagrodzenia ludziom vkrzywdzonym*, [Kraków] 1648.
- Jagiellonki polskie w XVI. wieku. Uzupełnienia, rozprawy, materiały głównie z Ces. Tajnego Archiwum Wiedeńskiego czerpane przez Alexandra hr. Przeddzieckiego*, t. 5, wyd. J. Szujski, Kraków 1878.
- Materiały do dziejów reformacji w Krakowie. Zaburzenia wyznaniowe w latach 1551-1598*, oprac. R. Żelewski, Wrocław 1962.
- Materiały do historii miasta Lublina 1317-1792*, oprac. J. Riabinin, Lublin 1938.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit T. Wierzbowski*, pars. 4, *Sigismundi I regis tempora complectens (1507-1548)*, vol. 1, *Acta cancellariorum, 1507-1548*, Varsoviae 1910.
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego*, wyd. E. Raczyński, t. 2, Poznań 1839.
- Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*, t. 1, wyd. K.W. Wójcicki, Warszawa 1846.
- Radziwiłł Albrycht Stanisław, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, t. 1, Warszawa 1980.
- Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. Biblioteka Polska w Paryżu, t. 2, Berlin-Poznań 1864.
- Stacye żołnierskie abo w wyciąganiu ich z dobr kościelnych potrzebne przestrogi dla Ich Mćoiw Panow Żołnierzow starych y inszych młodych, co się na żołnierską usługę sposobiać będą krotko spisane przez jedną osobę duchowną*, Kraków 1636.
- Starodawne prawa polskiego pomniki*, wyd. A.Z. Helcel, t. 3, Kraków 1874.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Od Naiasniejszego Hospodara Krola I. M. Zygmvnta III. na Koronacyey w Krakowie Roku 1588. wydany*, Wilno 1619.
- Volumina constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 1, 1493-1549, vol. 1, 1493-1526, Warszawa 1996.
- Volumina constitutionum*, do druku przygotowali W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka, t. 1, 1493-1549, vol. 2, 1527-1549, Warszawa 2000.
- Volumina constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 2, 1550-1609, vol. 1, 1550-1585, Warszawa 2005.
- Volumina constitutionum*, do druku przygot. S. Grodziski, t. 2, 1550-1609, vol. 2, 1587-1609, Warszawa 2008.
- Volumina constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, t. 3, 1611-1640, vol. 1, 1611-1626, Warszawa 2010.
- Volumina constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, t. 3, 1611-1640, vol. 2, 1627-1640, Warszawa 2013.
- Volumina constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, t. 4, 1641-1668, vol. 1, 1641-1658, Warszawa 2017.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydane, nakładem i drukiem J. Ohryzki, t. 1, Petersburg 1859.

Opracowania

- Augusiewicz Sławomir, *Rejestr jeńców polskich na Krymie z 1649 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 145 (2018) z. 1, s. 157-180.
- Augustyniak Urszula, *Wzajemne pretensje szlachty i duchowieństwa katolickiego w związku z „compositio inter status” w latach trzydziestych XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 114 (2007) nr 4, s. 43-59.
- Balzer Oswald, *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI w.*, Warszawa 1886.
- Bednaruk Waldemar, *Kościół św. Stanisława w Lublinie jako miejsce obrad sejmikowych*, „Kościół i Prawo”, 7 (2018) nr 1, s. 9-17.
- Bednaruk Waldemar, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794)*, Lublin 2011.
- Bogdan Danuta, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994.
- Byliński Janusz, Włodzimierz Kaczorowski, *Egzorbitancje szlacheckie w czasach panowania Zygmunta III Wazy (1587-1632)*, w: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waławowi Uruszczakowi*, red. S. Grodziski i in., t. 1, Kraków 2010, s. 35-64.
- Chodyński Zenon, *Arcybiskup gnieźnieński*, w: *Encyklopedia kościelna podług teologicznej Encyklopedii Wetzera i Weltego*, wyd. M. Nowodworski, t. 1, Warszawa 1873, s. 385-394.
- Choińska-Mika Jolanta, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
- Chynczewska-Hennel Teresa, *Mario Filonardi – nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636-1643. Rys biograficzny*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 43 (1999) s. 151-162.
- Domnikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. H. Gapski, Lublin 2006.
- Dybaś Bogusław, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998.
- Dymmel Anna, Dymmel Piotr, *Biblioteka kolegium jezuitów w Lublinie i jej losy*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 109 (2018) s. 135-138.
- Dzięgielewski Jan, Jarema Maciszewski, *Maciejowski Bernard*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 19, red. E. Rostworowski i in., Wrocław-Gdańsk 1974, s. 48-52.
- Dzięgielewski Jan, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986.
- Dzięgielewski Jan, *Sprawa compositio inter status w latach 1632-1635*, „Kwartalnik Historyczny”, 90 (1983) nr 1, s. 81-91.
- Finkel Ludwik, *Marcin Kromer. Historyk polski XVI wieku. Rozbiór krytyczny*, Kraków 1883.
- Folwarski Henryk, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „Nasza Przeszłość”, 6 (1957) s. 5-81.
- Gawron Przemysław, *Dyscyplina w szeregach armii polsko-litewskiej na terenie Małopolski i Rusi Czerwonej w czasie przygotowań do wyprawy chocimskiej w 1621 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 71 (2019) z. 2, s. 89-111.
- Gierowski Józef Andrzej, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.

- Glemma Tadeusz, *Batory Andrzej*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński i in., Kraków 1935, s. 351-353.
- Glemma Tadeusz, *Zapiski nuncjusza polskiego Wincentego dal Portico z r. 1568*, „*Collectanea Theologica*”, 17 (1936) z. 1-2, s. 273-288.
- Gmiterek Henryk, *Instrukcja sejmiku lubelskiego posłom na sejm 1581 roku*, „*Res Historica*”, 38 (2014) s. 215-223.
- Gmiterek Henryk, *Problemy różnowierstwa na forum sejmiku lubelskiego do połowy XVII w.*, w: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”. Historia, 66 (1988) s. 161-170.
- Gołaszewski Łukasz, *Konflikty o dziesięciny w dawnej Rzeczypospolitej. Aspekty prawne i społeczne na przykładzie parafii Kobylin na przełomie XVI-XVII wieku*, Warszawa 2021 [mps pracy doktorskiej w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie].
- Górski Grzegorz, *Rzeczpospolita polsko-litewska. Historia pierwszej monarchii konstytucyjnej*, Toruń 2010.
- Gregorowicz Dorota, *Tiara w grze o koronę. Stolica Apostolska wobec wolnych elekcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 2019.
- Grzywacz Jerzy, *Nominacja biskupów w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1960.
- Handelsman Marcei, *Prawo karne w Statutach Kazimierza Wielkiego*, t. 2, Warszawa 1909.
- Helcel Antoni Zygmunt, *Badania w przedmiocie historii dziesięcin kościelnych w Polsce, szczególnie pod względem tak zwaną dziesięciną swobodną i dziesięciną oddawaną w goniwę*, „*Biblioteka Warszawska*”. Pismo miesięczne poświęcone naukom, sztuce i sprawom społecznym, 91 (1863) t. 3, s. 1-55.
- Janas Eugeniusz, *Armia koronna Rzeczypospolitej w sporach i rozgrywkach politycznych pierwszych lat wojny na Ukrainie (1648-1649)*, „*Res Historica*”, 38 (2014) s. 61-94.
- Jaworski Rafał, *Instrukcja sejmiku lubelskiego dana posłom na sejm walny warszawski 1570 r.*, „*Res Historica*”, 50 (2020) s. 607-623.
- Kaczorowski Włodzimierz, *50. rocznica powstania staropolskiego dwuizbowego sejmku*, „*Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*”, 16 (2018) nr 4 (1), s. 253-259.
- Kamińska Stefania, *Klasztor brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie. Założenie i uposażenie*, Gdańsk 1970.
- Karbownik Henryk, *Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980.
- Karbownik Henryk, *Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r.*, Lublin 1984.
- Karbownik Henryk, *Udział przedstawicieli kapituł w sejmach i sejmikach dawnej Rzeczypospolitej (w XV-XVIII wieku)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, 22 (1970) z. 2, s. 169-176.
- Kempa Tomasz, *Szlachta wołyńska wobec spraw wyznaniowych na sejmikach i sejmach w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „*Klio*”. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym, 19(4) (2011) s. 27-54.
- Kempa Tomasz, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007.
- Kłoczowski Jerzy, *Klasztor dominikański w Lublinie w pierwszych wiekach swego istnienia w ramach prowincji polskiej (stulecia XIII-XVI)*, w: *Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. H. Gapski, Lublin 2006, s. 23-58.

- Kriegseisen Wojciech, *Reformacja a geneza demokracji szlacheckiej w Polsce*, „Rocznik Teologiczny”, 60 (2018) z. 3, s. 189-219.
- Kriegseisen Wojciech, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Kriegseisen Wojciech, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo-kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka – Niderlandy Północne – Rzeczpospolita polsko-litewska)*, Warszawa 2010.
- Krochmal Jacek, *Kapłani unicy w eparchii przemysko-samborskiej za rządów biskupa Atanazego Krupeckiego (1610-1652)*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 21 (2014) s. 137-170.
- Kutrzeba Stanisław, *Polskie ustawy i artykuły wojskowe. Od XV do XVIII wieku*, Kraków 1937.
- Lepszy Kazimierz, *Walka sejmowa o konfederację warszawską w roku 1587*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 4 (1959) s. 113-135.
- Lewandowska-Malec Izabela, *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632)*, Kraków 2009.
- Majewski Wiesław, *Plany wojny tureckiej Władysława IV a rzekome przymierze kozacko-tatarskie z 1645 r.*, „Przegląd Historyczny”, 64 (1973) s. 267-282.
- Marczewski Jarosław R., *Ad duos illustres appendix. Córki szlacheckie Kasprowi Niesieckiemu i Adamowi Bonieckiemu nieznane*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 93 (2010) s. 91-109.
- Mazurkiewicz Józef, *Ustawy amortyzacyjne w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, 12 (1933) z. 2, s. 1[57]-79[136].
- Miłobędzki Adam, *Budownictwo militarne miast polskich w okresie nowożytnym*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 26 (1978) z. 1, s. 29-45.
- Müller Wiesław, *Radziwiłł Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostrowski i in., Wrocław-Łódź 1987, s. 229-234.
- Ochmann Stefania, *Pretensje szlachty do duchowieństwa w latach 1615-1618*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”. Historia, 16 (1969) s. 85-103.
- Opaliński Edward, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
- Opaliński Edward, *Sejm srebrnego wieku 1587-1652*, Warszawa 2001.
- Opaliński Edward, *Sejmiki szlacheckie wobec kwestii tolerancji religijnej w latach 1587-1648*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 34 (1989) s. 21-40.
- Panek Agnieszka, *Sejmik lubelski za Sasów (1697-1763)*, Opole 2000 [mps w Archiwum Uniwersytetu Opolskiego].
- Pawiński Adolf, *Rządy sejmikowe w Polsce na tle stosunków województw kujawskich. 1572-1795*, Warszawa 1888.
- Pawłowska-Kubik Agnieszka, *Sprawa compositio inter status w czasie rokoszu sandomierskiego (1606-1609)*, „Kwartalnik Historyczny”, 127 (2020) nr 3, s. 473-505.
- Piotrowska Ewa, *Brygidki w polskiej tradycji monastycznej i kulturze*, „Słupskie Studia Filozoficzne”, 5 (2005) s. 129-159.
- Płaza Stanisław, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Kraków 1984.
- Płaza Stanisław, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Cz. 1: Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Warszawa-Kraków 1987.
- Podhorodecki Leszek, *Kampania chocimska 1621 r. Cz. 1.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 10 (1964) cz. 2, s. 88-143.

- Podhorodecki Leszek, *Kampania chocimska 1621 r. Cz. 2*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 11 (1965) cz. 1, s. 37-68.
- Rachuba Andrzej, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.
- Romaniuk Teresa, *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575-1648*, „Rocznik Lubelski”, 18 (1975) s. 33-51.
- Romaniuk Teresa, *Rola i znaczenie szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim 1575-1648*, w: *Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979, s. 267-284.
- Socha Ziemowit Zbigniew, *Hiberna. Studium z dziejów skarbowości w dawnej Polsce*, „Studia nad Historią Prawa Polskiego”, 16 (1937) z. 2, s. 1[159]-118[276].
- Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979.
- Szucka Milena, *Relacje katolików Krakowa z tamtejszymi innowiercami w świetle przekazów katolickich w II połowie XVI wieku*, „Nasza Przeszłość”, 118 (2012) s. 109-128.
- Śladkowski Wiesław, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572-1648*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne, 12 (1957) s. 129-156.
- Śmidoda Franciszek, *Sprawa dziesięcin w Trybunale Koronnym w latach 1578-1589*, Warszawa 1933. Tazbir Janusz, *Wzorce osobowe szlachty polskiej w XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 83 (1976) nr 4, s. 784-797.
- Tazbir Janusz, *Ze studiów nad ksenofobią w Polsce w dobie późnego renesansu*, „Przegląd Historyczny”, 48 (1957) nr 4, s. 655-682.
- Ternes Jerzy, *Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668)*, Lublin 2004.
- Trawicka Zofia, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985.
- Tworek Stanisław, *Walka z braćmi polskimi w Lublinie w XVII wieku*, „Rocznik Lubelski”, 4 (1961) s. 21-44.
- Tworek Stanisław, *Z zagadnień organizacji zborów kalwińskich w Małopolsce w XVI-XVII w.*, „Rocznik Lubelski”, 8 (1965) s. 63-75.
- Ujma Magdalena, *Sejmik lubelski 1572-1696*, Warszawa 2003.
- Walden Artur, *Sejmik belski wobec problemów kościelnych i wyznaniowych Rzeczypospolitej 1587-1668*, „Przegląd Historyczny”, 57 (2016) s. 199-232.
- Wisner Henryk, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2002.
- Włodarczyk Jerzy, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973.
- Wolski Rafał, *Sejmiki mazowieckie wobec planów wojny tureckiej Władysława IV w 1646 r.*, „Wieki Stare i Nowe”, 13 (2018) s. 52-66.
- Wołoszyn Jacek Witold, *Stanowisko sejmiku lubelskiego w kwestiach wyznaniowych w świetle lubelskich instrukcji poselskich z lat 1648-1668*, „Res Historica”, 7 (1999) s. 53-69.
- Wołoszyn Jacek Witold, *Stosunek szlachty województwa lubelskiego do Kościoła katolickiego w latach 1648-1696 w świetle laudów sejmikowych*, „Res Historica”, 10 (2000) s. 97-103.
- Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zakrzewski Andrzej, *Prawo i praktyka udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII wieku*, „Echa Przeszłości”, 19 (2018) s. 97-113.
- Zgórniak Marian, *Rola plebanii w wyzysku chłopstwa i jego walce klasowej na wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 62 (1955) nr 4-5, s. 80-107.
- Zwierzykowski Michał, Kołodziej Robert, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012.